

dr hab. Stanisław Milewski, prof. ucz.

Gdańsk, 10.11. 2023 r.

Instytut Logopedii

Uniwersytet Gdański

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Kamili Bigos

„Rozumienie wypowiedzi mówionych i pisanych w afazji”, Lublin 2023

(promotor – dr hab. Jolanta Panasiuk, prof. UMCS)

Recenzowana rozprawa jest dziełem obszernym i liczy łącznie 507 stron, z czego 392 strony to tekst główny, reszta natomiast obejmuje bibliografię (s. 393-400), spis tabel, wykresów¹ i bardzo rozbudowany oraz bogaty treściowo aneks (s. 411-507), w którym zamieszczono autorski kwestionariusz wywiadu, próby eksperymentalno-kliniczne do oceny rozumienia tekstów w afazji oraz protokół badania.

Za cel główny Autorka dysertacji postawiła sobie ocenę stanu sprawności w rozumieniu wypowiedzi mówionych i pisanych przez osoby z rozpoznaną afazją sensoryczną (czuciową, percepcyjną, akustyczną) oraz pacjentów, u których zdiagnozowano afazję motoryczną (ruchową, ekspresyjną). Wybrany temat rozprawy jest niezwykle interesujący i ciekawy badawczo, ponieważ z większości dotychczasowych badań poświęconych afazji wynika, że zaburzenia rozumienia mowy charakterystyczne są dla afazji sensorycznej, natomiast u pacjentów z afazją motoryczną rozumienie powinno być zachowane na względnie dobrym poziomie. Wyniki przeprowadzonych przez Kamilę Bigos badań pozwoliły w jakimś stopniu zweryfikować te poglądy. Podjęte przez Nią badania są także niezwykle ważne ze społecznego punktu widzenia. Chociaż dokładnie nie wiadomo, ilu jest w Polsce chorych z afazją, ponieważ takie rozpoznania

¹ Brakuje spisu rycin.

— jak wiele innych — nie są rejestrowane, to jednak z danych dotyczących udarów mózgu, które są najczęstszą przyczyną afazji, wynika, że dotyczy ona 21-38% pacjentów w ostrej fazie udaru (Ryglewicz, Milewska, 2004²). Osoby z objawami nabytych w wyniku schorzeń neurologicznych zaburzeń językowych mają problemy z rozumieniem i tworzeniem wypowiedzi, często także ograniczone zdolności w zakresie pisania, czytania, liczenia, określania czasu i przestrzeni. Większość dotychczasowych badań poświęconych chorym z afazją była skoncentrowana na opisie procesu budowania wypowiedzi. W mniejszym zakresie uwaga badaczy była skupiona na pojawiających się u takich osób zaburzeniach rozumienia wypowiedzi (mówionych i pisanych). Rozprawa K. Bigos z pewnością jest znaczącym przyczynkiem do badań z tego zakresu.

Recenzowana dysertacja robi dobre wrażenie już po pobieżnym przejrzaniu całości. Na podkreślenie zasługuje logiczna konstrukcja całości, właściwe proporcje między rozważaniami teoretycznymi, o charakterze referującym, a analitycznymi częściami rozprawy, zwięzłość i jasność w formułowaniu wniosków. Realizacja sformułowanych celów, materiał badawczy, metodologia znajdują swoje odzwierciedlenie w strukturze pracy. Bardzo dobrze uporządkowane są rozdziały szczegółowe, przejrzyste, napisane w sposób jasny i precyzyjny. Pewne zastrzeżenie dotyczące struktury pracy można mieć tylko w związku z umieszczeniem podrozdziału 2.1. „Teoretyczne podstawy badań” (s. 65-103) w rozdziale dotyczącym metodologicznych podstaw badań. Z pożytkiem dla struktury pracy powinien on być jednym z podrozdziałów, na co wskazuje jego tytuł, rozdziału teoretycznego.

Praca składa się z dwu części: teoretycznej i empirycznej. Całość obejmuje pięć rozdziałów, wstęp i zakończenie.

Trzon podstaw teoretycznych rozprawy zawiera rozdział 1. (s. 10-64), w którym Autorka zaprezentowała między innymi stan badań nad afazją, scharakteryzowała mózgowo mechanizmy mowy oraz zawarła definicje afatycznych zaburzeń mowy,

² Ryglewicz D., Milewska D. (2004). Epidemiologia afazji u chorych z udarem mózgu. *Udar Mózgu. Problemy Interdyscyplinarne*, t. 6, nr 2, 65-70

typologie i klasyfikacje afazji, a także jej przyczyny oraz objawy. W przedstawieniu tych zagadnień Doktorantka wykazała się dobrą znajomością literatury przedmiotu oraz umiejętnością klarownego przedstawiania skomplikowanych zagadnień z pogranicza językoznawstwa, neurolingwistyki i medycyny. Należy żałować, że w tej części pracy Autorka nie omówiła kluczowych dla rozprawy terminów: rozumienie, afazja motoryczna i afazja sensoryczna, które zostały zaprezentowane dopiero w kolejnej partii pracy.

Rozdział 2. (s. 65-117) jest poświęcony metodologicznym podstawom badań własnych. Można go uznać za swoisty probierz jej wartości. Daje on bowiem wgląd w warsztat badawczy naukowca, pozwala ocenić przebieg badań oraz rzetelność ich przeprowadzenia. Ta część rozprawy moim zdaniem jest skonstruowana w sposób świadczący o wysokim poziomie umiejętności Doktorantki, zdolności zaprojektowania i przeprowadzenia badań naukowych oraz opracowania ich wyników, chociaż zawarta w niej ogromna liczba szczegółowych informacji na temat prowadzonych badań może przytłoczyć czytelnika i wymaga od niego niezwykle wnikliwej analizy podawanych danych. W pierwszej części rozdziału Autorka zdefiniowała istotne z punktu widzenia problematyki rozprawy pojęcia afazji sensorycznej i motorycznej, przedstawiła problematykę rozumienia wypowiedzi z punktu widzenia różnych dyscyplin naukowych oraz zaprezentowała logopedyczną propozycję badania rozumienia tekstu. Niewątpliwie szczególnie trudna była odpowiedź na pytanie *Co to znaczy „rozumieć”?* Z literatury przedmiotu wynika, że dotychczasowe badania nad rozumieniem tekstów polegają przede wszystkim na analizie bądź wyników rozumienia, bądź procesu rozumienia³. Trudno natomiast precyzyjnie określić, co znaczy rozumieć tekst

³ Znacznie częściej w logopedii zajmowano się problemem zrozumiałości mowy pacjenta, na którą ma wpływ liczba wadliwie wymawianych głosek, jakość substytutów, ich stabilność oraz współwystępowanie innych zjawisk, takich jak redukcje grup spółgłoskowych, elizja części wyrazów itp. Czynnikiem odgrywającym istotną rolę w tym zakresie odgrywa frekwencja tekstowa nieprawidłowo wymawianych lub zastępowanych fonemów. Ze względu na ten parametr szczególnie wpływ na stopień zrozumiałości mowy ma obecność substytutów samogłoskowych (Sołtys-Chmielowicz, 2003, s. 157-165, 2008, s. 41; zob. także: Lipiec D. (2009). Zrozumiałość mowy przetykowej – doniesienia z badań własnych. *Logopedia*, 1(7), 32-46; Mirecka U. (2010/2011). Ocena zrozumiałości wypowiedzi w dyszartrii. *Logopedia*, 39/40, 185-196).

(Czarnawska, 2002⁴). Nie ma powszechnie przyjętej definicji rozumienia, a poszczególne dyscypliny naukowe podają własne propozycje w tym zakresie.

Próbie zdefiniowania rozumienia tekstu na użytek prowadzonych badań przedstawiła Autorka na s. 68 dysertacji. Według niej: „Rozumienie tekstu wiąże się z uchwyceniem jego ogólnego sensu, zawartości treściowej, a także intencji wynikającej z relacji nadawczo-odbiorczej osadzonej w pewnym kontekście, przy ciągłym pobudzaniu partnera interakcji do podejmowania aktywności”. Taki tok myślenia jest z pewnością do zaakceptowania.

Dla pogłębienia omawianej problematyki rozumienia - jako jednej z podstawowych umiejętności językowych - można było się odnieść do publikacji nieuwzględnionych w bibliografii, zob. np.: Porayski-Pomsta J. (red.), 2002. Czynności tworzenia i rozumienia wypowiedzi. *Studia Pragmalingwistyczne* 3); E. Czaplewska E., 2012. Rozumienie pragmatycznych aspektów wypowiedzi przez dzieci ze specyficznym zaburzeniem językowym SLI, Gdańsk; Błasiak-Tytuła M., Korendo M., Siudak A. (red.), 2015, *Rozumienie – diagnoza – terapia. Nowa Logopedia*, t. 6. Kraków; T. Smereka, 2015. *Rozumienie przekazów językowych i jego zaburzenia*, Wrocław.

Przyjęta ostatecznie przez Doktorantkę (za J. Wojciechowską, 2015), jako teoretyczna podstawa badań, koncepcja rozumienia wypowiedzi w afazji na poziomie globalnym, selektywnym, szczegółowym i metakomunikacyjnym pozwoliła Jej wykroczyć, co należy podkreślić, poza ramy badań prowadzonych dotąd w tym zakresie na gruncie logopedii.

Oprócz zasygnalizowanych wyżej teoretycznych podstaw badań, w ocenianym rozdziale Autorka klarownie omówiła także przedmiot i cel podjętych badań, sformułowała hipotezy badawcze oraz scharakteryzowała osoby biorące udział w badaniach. Na wysoką ocenę zasługuje także rzetelne zaprezentowanie procedury przeprowadzonych badań, autorskie narzędzia do badania czynności rozumienia

⁴ Czarnawska M. (2002). Kilka uwag o pojęciu rozumienia, W: J. Porayski-Pomsta (red.), *Czynności tworzenia i rozumienia wypowiedzi*, *Studia Pragmalingwistyczne* 3. Warszawa: Wydział Polonistyki UW.

wypowiedzi (mówionych i pisanych) przez osoby z afazją oraz metody analizy zebranego materiału empirycznego.

Materiał badawczy został zebrany od 20 osób (pacjenci oddziałów neurologicznych, poudarowych i rehabilitacyjnych z Lublina i Tarnowskich Gór), u których zdiagnozowano afazję motoryczną (grupa G1 – 10 osób) oraz afazję sensoryczną (grupa G2 – 10 osób). Dla założonych przez Autorkę celów badawczych można uznać, że liczebność badanej grupy osób jest wystarczająca.

Pokazany w tym rozdziale warsztat badawczy wyraźnie pokazuje, iż Doktorantka zdaje sobie sprawę z faktu, że zadaniem każdej nauki jest skrupulatne rejestrowanie faktów i rzetelne ich objaśnianie. Na podkreślenie zasługuje fakt, że metodologię będącą podstawą recenzowanej rozprawy, a także wstępne wyniki badań, Autorka zaprezentowała w postaci referatów/ posterów naukowych na licznych konferencjach naukowych w różnych ośrodkach logopedycznych w kraju. Niektóre z nich zostały opublikowane w recenzowanych czasopismach naukowych (zob. s. 65).

Oceniając zaprezentowaną w pracy interpretację zebranego materiału badawczego (rozd. III - V, s. 118-386), należy stwierdzić, że Autorka jest do niej bardzo dobrze przygotowana. Wynika to z jej odczytania w literaturze naukowej i budowanego już wcześniej warsztatu naukowego. Uderzająca jest staranność Kamili Bigos w zestawianiu materiału naukowego i sumienność w przytaczaniu wszelkich zaobserwowanych faktów, które zostały zestawione w 65 tabelach oraz zilustrowane 164 wykresami.

Godnym uznania jest sposób prezentowania przez Doktorantkę uzyskanych wyników badań – precyzyjny, klarowny, napisany ładną polszczyzną. Nie do przecenienia są także walory praktyczne uzyskanych wyników badań.

Dzięki przeprowadzonej analizie statystycznej uzyskane wyniki udało się zobiektywizować oraz wskazać, które ze stwierdzonych między grupami badanych różnic mają charakter istotny. Tak porządna analiza ilościowa i jakościowa zebranego materiału empirycznego pozwala Autorce na wyciągnięcie bardzo dobrze udokumentowanych wniosków. Analiza zebranego materiału, zaprezentowana przez Doktorantkę, w pełni mnie przekonuje, podobnie jak sformułowane przez Nią wnioski, które kończą poszczególne rozdziały (zob. s. 160-164, 337-347, 384-386).

Rozdział III jest poświęcony omówieniu wyników badań dotyczących oceny rozumienia funkcji pragmatycznych wypowiedzi (informacyjnej, działania, modalnej i emocjonalnej) przez pacjentów z rozpoznaniem afazji motorycznej (G1) oraz pacjentów, u których zdiagnozowano afazję sensoryczną (G2). Z przeprowadzonych badań jednoznacznie wynika, że „zaburzenia rozumienia funkcji pragmatycznych wypowiedzi (niezależnie od sposobu prezentacji) występują w przypadku obu badanych grup pacjentów” (s. 161), chociaż, co należy podkreślić, wyższy poziom rozumienia wypowiedzi odnotowano u pacjentów, u których stwierdzono zaburzenia afatyczne o typie motorycznym niż u badanych z diagnozą afazji sensorycznej. Podważałoby to w jakimś stopniu pojawiające się w literaturze przedmiotu stwierdzenia, że w afazji motorycznej rozumienie jest zachowane (zob. np.: Ambrosius, Mejnartowicz, Kozubski, 2003⁵).

Starannie przemyślany, bardzo uporządkowany, napisany w sposób jasny i precyzyjny, jest obszerny rozdział IV (s. 165-347), w którym Autorka zaprezentowała wyniki badań rozumienia wypowiedzi monologowych mówionych i pisanych (na poziomie globalnym, selektywnym, szczegółowym i metakomunikacyjnym) o znaczeniu dosłownym i metaforycznym osadzonych w kontekście i poza kontekstem. Po szczegółowej analizie zebranego materiału badawczego okazało się, że u pacjentów z rozpoznaniem afazji motorycznej także obserwowane są zaburzenia rozumienia, co Doktorantka odnotowała już wcześniej na poziomie rozpoznawania funkcji pragmatycznych wypowiedzi (s. 347).

Kończący część empiryczną rozdział V (s. 348-386) jest udaną próbą podsumowania wyników przeprowadzonych badań. Autorka skupiła się „przede wszystkim na ocenie czynności rozumienia wypowiedzi: 1) mówionych, 2) pisanych, 3) prezentowanych jednocześnie w subkodie mówionym i pisanym, na jego czterech poziomach: 1) globalnym, 2) selektywnym, 3) szczegółowym i 4) metakomunikacyjnym” (s. 348). Na podstawie danych ilościowych dotyczących wszystkich odpowiedzi zebranych od badanych pacjentów z afazją motoryczną i

⁵ Ambrosius W., Mejnartowicz J. P., Kozubski W. (2003). Strukturalne podstawy afazji w świetle czynnościowych metod neuroobrazowania. *Udar Mózgu*, t. 5, nr 2, 25-30.

sensoryczną Autorka ustaliła, że poziom rozumienia w pierwszej z wymienionych grup wynosi 65%, natomiast w drugim przypadku – 45% (tamże). Przedstawione w rozdziale szczegółowe rozważania na temat rozumienia wypowiedzi w obu badanych grupach pacjentów (G1, G2) mogą pomóc logopedom/ nerologopedom w zaplanowaniu optymalnej i zindywidualizowanej strategii postępowania terapeutycznego.

Bardzo wysoko należy ocenić *Zakończenie* (s. 387- 392) recenzowanej pracy, które przynosi uporządkowane i przejrzyste przedstawienie wyników badań rozpoznawania pragmatycznych funkcji wypowiedzi oraz rozumienia wypowiedzi mówionych i pisanych u osób dorosłych z nabytymi uszkodzeniami mózgu tzw. półkuli dominującej, u których rozpoznano afazję motoryczną i sensoryczną. Doktorantka potwierdziła w nim swoją dojrzałość badawczą i ostrożność w formułowaniu wniosków. Wszystkie postawione przez Autorkę hipotezy badawcze znalazły potwierdzenie w odpowiednich danych będących wynikiem skrupulatnej analizy (statystycznej i językoznawczej) zgromadzonego materiału empirycznego.

Nie sposób nie zgodzić się z Jej końcowym, głęboko humanistycznym stwierdzeniem: „[...] bez względu na charakter trudności afatycznych, które dominują u chorego, należy zawsze pamiętać, że zainteresowanie logopedy nie powinno skupiać się na afazji, lecz na osobie nią dotkniętej” (s. 392).

Mam pewne uwagi do technicznych aspektów ocenianej rozprawy. Moje zastrzeżenia budzi fakt, że Autorka dysertacji umieszcza ogólne odsyłacze do przywoływanych pozycji, tj. bez wskazania stron, ograniczając się do podawania stron przy cytowaniu. Takie ogólne odsyłacze są dopuszczalne tylko wtedy, gdy wskazujemy całościowo na pozycję poruszającą problematykę wiążącą się z pisany tekst. Jeśli jednak powołujemy się na czyjeś szczegółowe stwierdzenia, sądy, ustalenia, dane itp., to powinniśmy podać strony, na których to się pojawia.

Drobne niedociągnięcia pojawiły się także w niektórych opisach bibliograficznych publikacji wykorzystanych w rozprawie publikacji. Dotyczą one między innymi niekonsekwentnego podawania wydawnictw i stron z rozdziałów monografii wieloautorskich (zob. np.: Bąk B., Herzyk A., *Wielowymiarowe baterie oceny neuropsychologicznej – WBN*, [w:] *Diagnoza neuropsychologiczna. Przegląd zagadnień*, red. M. Klimkowski, A. Herzyk, Lublin, 1987, s. 79-101; Dobrowolska B.,

Percepcyjny i semantyczny aspekt zaburzeń czynności odbioru leksykalnych elementów języka, Warszawa 1974; Filar D., Piekarczyk D., *Narracyjność języka i kultury*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2014). Pewne uwagi można także mieć do opisów bibliograficznych artykułów (zob. np.: Bigos K., *Badanie rozumienia wypowiedzi w afazji – propozycja metodologiczna*, [w:] „Logopedia”, t. 48-2, wyd. Polskie Towarzystwo Logopedyczne, Lublin 2019; Kaczmarek B.L.J., (2000), Mózg a mowa. *Logopedia*, 27, 9-21; Panasiuk J., *Komunikacja w afazji*, „Logopedia” 27, Lublin 2000, s. 55-80).

Zdarzały się też pomyłki przy podawaniu imion autorów publikacji wykorzystanych w pracy, np. Regina Pawłowska (2002, 2009) została potraktowana jako Renata (zob. s. 68).

Powyższe uwagi w żaden sposób nie wpływają jednak na wartość merytoryczną pracy.

Z pełnym przekonaniem rozprawę mgr Kamili Bigos oceniam bardzo wysoko. Stanowi ona cenny wkład w badania nad rozumieniem wypowiedzi mówionych i pisanych u osób dorosłych z nabytymi uszkodzeniami mózgu tzw. półkuli dominującej, które dotychczas w tak szerokim aspekcie w naszym kraju nie były przeprowadzane. Autorka udowodniła w niej, że umie wykorzystać dane z różnych dziedzin wiedzy, wie, jak je spożytkować we własnych studiach nad wybranym zagadnieniem, a także potwierdziła swoje kompetencje w zakresie stworzenia indywidualnego programu badawczego, fachowego przeprowadzenia badań i wyprowadzenia z nich przekonujących wniosków. Jest to bez wątpienia dysertacja świadcząca o pracowitości i solidności badawczej Autorki. Łączy w sobie wyważoną refleksję teoretyczną i precyzyjną analizę umiejętnie zebranego i niezwykle bogatego materiału językowego. Wysoko oceniam zawartość naukową rozprawy i jej kształt formalny. Dysertacja po odpowiednich pracach redakcyjnych (przede wszystkim zmniejszeniu, bez straty dla wartości merytorycznych, jej objętości) zasługuje na druk.

Biorąc powyższe pod uwagę, jednoznacznie stwierdzam, że rozprawa doktorska Pani mgr Kamili Bigos pt. „Rozumienie wypowiedzi mówionych i pisanych w afazji” (Lublin 2023, ss. 507), napisana pod kierunkiem dr hab. Jolanty Panasiuk, prof. UMCS, stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, wykazuje ogólną wiedzę

teoretyczną Kandydatki w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie językoznawstwo oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Oznacza to, że rozprawa ta spełnia wszystkie wymagania, które są określone w art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (tekst ujednolicony, Dz.U. z 10 marca 2023 poz. 742, z późn. zm.). W związku z tym rekomenduję Radzie Naukowej Instytutu Językoznawstwa i Literaturoznawstwa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie dopuszczenie Pani mgr Kamili Bigos do publicznej dyskusji nad rozprawą.

dr hab. Stanisław Milewski, prof. UG

